

Történelmi jelentőségű járványok Magyarországon II.

Kolerajárvány és az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc

Ábrám Zoltán dr.¹ ■ Varga Csaba dr.²

¹Marosvásárhelyi George Emil Palade Orvosi, Gyógyszerészeti, Tudomány- és Technológiai Egyetem,
Közegészségtani Tanszék, Marosvásárhely, Románia

²Pécsi Tudományegyetem, Általános Orvostudományi Kar, Orvosi Népegészségtani Intézet,
Környezetegészségtani Tanszék, Pécs

175 éve tört ki a magyarság dicsőséges márciusi forradalma és szabadságharca, mely aztán a haynauai vérengzésbe és a Bach-korszaknak nevezett elnyomásba torkollott. De azt kevesen tudják, hogy az események menetében egy súlyos járványos betegség, a kolera második magyarországi hulláma is közrejátszott.

A fertőző betegségek már évszázadok, évezredek óta kiterjedt módon közöttünk vannak, csak a természetük változott meg. Még háborús korszakokban, azokat követően a járványok több embert öltek meg, mint a fegyverek háború során. Gyakran emlegetett példa az első világháború végén és azt követően lezajlott „spanyol” influenzajárvány, amelynek kétszer több áldozata volt, mint a csatáknak. Hasonló példaként említhetjük meg, hogy korábban, az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc idején tomboló kolerajárvány jelentősen befolyásolhatta az önkéntes honvédsereg létszámát, és gyengítette a hátszág gazdaságát, általa pedig a hadsereg élelmezését. Görgei Artúr tábornok, a magyar honvédsereg fővezére emlékiratában kiemelte a tömeges kolerás megbetegedések által okozott gondokat [1].

A 19. század első felében megjelent kolera, a „század pestise” Magyarországon 1831 és 1915 között több nagyobb és kisebb rohammal pusztított, s összesen legalább egymillió áldozatot követelt. Legfőbb és a legnagyobb halálozással járó hullámait 1831–32-ben, 1848–49-ben, 1854–55-ben, majd utoljára 1872–73-ban írták le. Magyarországon 1831-ben jelent meg a bengáliai rém, a „fekete asszony” – mint ahogy Mikszáth egyik elbeszélésében elnevezte –, „*aki minden asszonyok között a legjobban öl*”, mert „*akire rákacsint, fölveszi a színeit és az övé lesz*” [2].

Az 1831-es nagy kolerajárványt [3] követően csak másfél évtizednek kellett elteltie, hogy újból felbukkanjon. 1846–47-ben egész Európa rettegett a kórtól, amely egyre közeledett. 1848 nyarán már Moldovában és Havasalföldön pusztított a betegség, amely valószínűleg

Brassónál lépett be Erdély területére 1848. július 20-a körül. Már ezt megelőzően Klauzál Gábor földművelésügyi miniszter felhívást intézett az ország népéhez a fenyegető veszélyről, a járvánnyal kapcsolatos megelőzésről. Mégis, a kolera a nyári meleget kihasználva gyorsan terjedt, augusztus közepén már Heves vármegyében pusztított, októberben pedig elérte Pest-Budát, majd eljutott a Felvidékre is [4].

Az 1831-es tapasztalatok nyomán a kormány a vesztgár bevezetése ellenében foglalt állást, a kórházi ágyak számának növelését és a gyógyszerellátás javítását tűzte ki célul. A kórházi ágyak zömét azonban a sebesült katonák foglalták el, a kolerás polgári lakosság kimaradt a kórházi ellátásból [5].

1848–49-ben nem két kolerajárványról beszélhetünk, hanem ugyanannak a járványnak két szakaszáról: ezek egybeestek a magyar forradalommal és szabadságharcával, amelynek eseményei azonban annyira lefoglalták az államvezetést és magát a közvéleményt, hogy a járvány háttérbe szorult. Inkább lehet hadikórházakról olvasni, legfeljebb mellékesen említik a kolerás eseteket. A hideg idő beköszöntével, 1849 januárjában a járvány kissé lanyhult, de aztán tavasszal még jobban terjedt. Júliusban Magyarország egész területén pusztított, csak szeptembertől kezdett csendesülni. A járvány több életet követelt Magyarországon, mint maga a szabadságharc, amelynek elvesztését nem lehet a végnapokban pusztító kolerajárvány számlájára írni, mégis minden bizonnyal hozzájárult a szabadságharc hátszágának demoralizálásához, az amúgy is létbizonytalanságban élő lakosság kiábrándulásához [6].

Mivel az orvostudomány akkoriban tehetetlen volt a betegséggel szemben, csak a terjedését próbálták megakadályozni. Koleraiügyi bizottságot hoztak létre, kolerakórházak felállítását rendelték el, a papok közvetítésével közegészségügyi tanácsokkal látták el a lakosságot, és figyelemmel kísérték a járvány terjedését. A járvány egya-

ránt sújtotta a magyar honvédséget és a polgári lakosságot, de az osztrák és az orosz hadseregeket sem kímélte. Három hét alatt tizenötezer orosz katona esett áldozatul a járválynak a kétszázézer seregből, ami sokszorosa a harci cselekmények embervesztéseinek. A kolera elhárítását az orosz katonák között nagyban elősegítette az összezártság, az amúgy is rossz higiéniai viszonyok, az ellátás akadozása és az alultápláltság [4, 7].

Bár 1848–49-ben a járvány lefolyása enyhébbnek bizonyult az azt megelőző 1831. évinél, az áldozatok száma így is magas volt. A megbetegedések és a halálozások vonatkozásában csak becsléseket lehet tenni, pontos számokat nem ismerünk, ám a pusztítás arányait jelzi, hogy 1848-ban 30%-kal, 1849-ben pedig 76%-kal magasabb volt a halálos esetek száma, mint az előző öt év átlaga. Rigler Gusztáv becslései szerint 50 000 megbetegedett és mintegy 25 000 halott volt, ami tizede az azt megelőző 1831-es nagy járválynak. Máday Lajos kiszámolta, hogy az ország mai területén – ahol akkor 4,3–4,4 millió ember élt – 1848–49-ben 140 ezerrel többen haltak meg, mint az előző, járványmentes években. Ezt a hatalmas halálozási többletet döntő mértékben a kolera okozta, hiszen a szabadságharc csatái csak egyes helyeket érintettek, az általános halandóság viszont az egész országban katasztrofálisan megnőtt [8].

Az 1848–49-es szabadságharc elvesztését nyilvánvalóan nem a kolerajárvány okozta, tömeglélektani hatásai jelentősek voltak. A korabeli beszámolók feljegyezték, hogy az országban felütötték fejüket a rémhírek, a falvakat kuruzslók járták, akik csodálatos gyógymódot ígértek. A napilapok közöltek hirdetéseket, amelyek homeopátiás szereket kínáltak a kolera elleni „biztos” gyógymóddal. A lakosság pedig rendkívül gyanakvó volt a hatósági intézkedésekkel szemben [9].

A sajtó az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején manipulálta a lakosságot. De nemcsak a harci eseményekkel kapcsolatosan volt szelektív, hanem a járványügyi helyzet alakulása terén is minden bizonnyal tudatosan alakította a híreket a kívánt vélemény elérése érdekében. A hiszékenyebbek kolerainggel és bájitalokkal találkozhattak az újságokban, vagy éppenséggel a kolera témakörét teljességgel kizárták a lapokból [10].

Amúgy a betegségekkel kapcsolatos babonáságoknak hagyománya volt a nép körében, jobban bíztak a ráolvasásokban, mint az orvosokban. Az újságban sok hasznos információ mellett ott sorakoztak a kolera elleni orvosságok, amelyeknek csak kis szerencsével lehetett gyógyító hatásuk. A koleraing különösen jó üzlet volt, a megszemélyesített kolerát szimbolikusan megették, és új ruhába (ingbe) öltöztették annak érdekében, hogy elkerülje a falut. A kor és a helyzet hangulatának bemutatására Szabó József gyógyszerész levelét idézzük: „Naponként látjuk a feketeszászós szekeret Patikánk előtt elmenni, megrakva halottakkal, akiket kivívén a mezőre, ott a kutyák, varjak és dísznók eszik meg, imitt, amott az utcákon holttestek hevernek és bűzbednek. Jassiban két hónapok alatt nyolc ezren holtak meg ...; irtózatossá egy nyavalya,

hányással és has menéssel kezdődik, iszonyú görcsök fogják el a testet, s olyan, mint a fekete posztó, a szemévelága elvész, a lábujjait a szájához húzza a görcs, olyan lesz az ember, mint egy gombolyag, úgy össze-vissza húzzák a görcsök ... aki ebbe meghal, fekete az egész este, a szemei kipattannak, a hasa a háta gerincéhez van húzva, az ábrázattya olyan, mint egy darab szén, fel van puffadva, kihaladnak és véreznek, a nyakán valami vizes hólyag üt ki és kifakad, s víz foly ki belőle, a baloldalán egy fekete, mint az ember tenyere, pecsét üt ki magán. Isten mentse a legkegyetlenebb pogányt is¹ [11].

Kolerajárvány Erdélyben

A kolera először 1831 nyarán kezdte szedni áldozatait Erdélyben, Kolozsvárt és Marosvásárhelyt sem kímélte. Az első nagy kolerajárvány Kolozsvárt 1831 decemberében sújtotta (509 megbetegedés, 92 halott). A következő nagy járvány 1848 őszén (77 halott) és 1849 nyarán (241 halott), a szabadságharc párhuzamosan pusztított. 1849. július 24-én érte el a maximális virulenciát a kolera a városban, de a jelentős számú áldozat ellenére a járvány helyzete, úgy tűnik, mégis eltörpült a forradalom és szabadságharc eseményei mellett. Negyedszázaddal később a kolera a legveszedelmesebbnek 1873 nyarán mutatkozott (1081 megbetegedés, 537 halott). 1893-ban utoljára bukkant fel járványként Kolozsváron, de ez már jelentősen kevesebb áldozatot követelt (97 halott). A fertőzöttek számát nem ismerjük [12].

Marosvásárhelyen az első „epemirigyes” beteget 1831 augusztusában észlelték, de a ragály ekkor még kevés áldozatot szedett. Pár évvel később, 1836 nyarán azonban kétszáznál több városi lakos vált áldozatává, amiről anyakönyvi kimutatás is készült. 1848–1849-ben több áldozatot szedett a közel nyolcezer lelket számláló Marosvásárhelyen, mint az akkor dúló polgárháború. Ám fel-felbukkant később is, még az 1870–80-as években is [13].

Erdélyben a kolera körülbelül 50 évig volt érezhetően jelen a pusztító járványos betegségek sorában. Az 1848–49-es járválynak lett az áldozata Bodor Péter ezermester, gyutacskészítő, aki Marosvásárhelyről a visszavonuló honvédcsapatokkal 1849. augusztus elsején Kolozsvárra távozott, és ott hunyt el váratlanul „epemirigyben”. Temetéséről egy korabeli kolozsvári újság tudósított [12].

Már a kolera megjelenésekor az Erdélyi Főkormány-szék eredményes egészségügyi intézkedéseket hozott a járvány megfékezésére. Mivel a kolerának az egészségtelen környezet, a nem higiénikus életmód, a szennyezett víz volt az oka, ezek kiküszöbölésével csökkenteni lehetett a járvány terjedését. Hosszú időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy Erdélyben az egészségügyi ellátás túlhaladja a hagyományos, középkori kereteket. Ehhez hozzájárul-

¹ Hogy képet alkossunk a kolera iszonyú pusztításáról, Szabó József gyógyszerész levelét idézzük, amelyet 1831-ben a moldovai Botoşaniából írt öccsének.

tak a nagyobb városokban gyakorló orvosok, mint az első marosvásárhelyi orvos, kibédi Mátyus István (1725–1802), aki négy évtizeden keresztül Marosszék főorvosa volt. Többkötetes könyve, az Ó és új diaetetica (1787–1793) nagy népszerűségnek örvendett korában. Mátyus keményen bírálta az erdélyi közegészségügyi, városrendezési viszonyokat, különös tekintettel Marosvásárhely helyzetére. Egy sor javaslatot is megfogalmazott a szemét tárolására, a pöcegödörök ásására, az utcák kövezésére és tisztítására nézve is. Később, a marosvásárhelyi vízellátás történetét tanulmányozva elmondható, hogy a korszerű víz- és csatornavezeték kiépítése összességében minőségi változást hozott a város lakossága számára, és ezzel alapvető szerepet játszott a modern városi életforma kialakulásában [14].

Bolyai Farkas és a kolera

A korabeli Marosvásárhely egyik híressége Bolyai Farkas (1775–1856) volt, aki a marosvásárhelyi református kollégium matematika-, fizika- és kémiaprofesszoraként rengeteget tett a korszerű természettudományos ismeretek elterjesztéséért. Leghíresebb tanítványa saját fia, Bolyai János, a nemeuklidészi geometria megteremtője volt. Úgy tűnik, legalábbis levelei azt tanúsítják, hogy Bolyai Farkast mind az 1831-es, mind az 1836-os kolerahullám érintette. Miután 1831 júniusában elküldte Gaussnak János tanulmányát, az Appendixet, és szakvéleményt kért tőle, mivel Gauss nem válaszolt, 1832 januárjában újra elküldte az alábbi levél kíséretében: „Ezt a kis munkát első levelimmal egyszerre küldtem meg Neked, és sokáig nem tudtam, hova került a fatális kolerabajok között ... A kolerajárvány miatt nem tudtam papírt szerezni Magyarországról ... Magam is félig koleras voltam, hosszan tartó utóféjdalmakkal” [15].

Feltevődik a kérdés: lehetett-e félig koleras, vagyis enyhe lefolyású betegség áldozata Bolyai Farkas, vagy csak képzelte a hipochonder természete miatt? A kérdésre nem sikerült egyöntetű választ adniuk a későbbi Bolyai-kutatóknak. Az viszont valószínűtlennek tűnik, hogy amennyiben 1831-ben valóban koleras volt, akkor az immunitás kialakulása miatt nemigen lehetett az 1836-ban is. Mégis, 1836-ban egyik levelében az alábbiakat írta egykori tanítványának, Bod Péternek: „*a cholera alatt szinte egy holnapi hasmenésem miatt ki nem mehettem Sáromberkére*” [16].

A fenti ellentmondásokon túl az viszont tetten érhető, hogy amikor öt évvel az első nagy járvány után, 1836-ban a kolera újra felütötte a fejét Erdélyben, Bolyai Farkas igyekezett mielőbb lejegyezni – és talán valamiféle nyomtatvány által terjeszteni – az általa már kipróbált gyógymódot. A ránk maradt impurumszerű dokumentumban saját eljárásait jegyezte fel. Kiemelt jelentőségű az írás legelejére utólag írt két sor, mellyel a betegápolónak adott fontos utasítást: „*Nyálat le nem nyelni a betegnél, kezet, száját ecettel mosni.*” Tudta tehát, hogy kézzel érintve a beteget, a ragály átterjedhet [17].

Bolyai Farkas tudományos gondolkodását igazolja az a meggyőződése, hogy a kolera gyógyítható betegség, lehetséges a „*curája*”. Pedig akkoriban, Pasteur bakteriológiai elméletének megjelenéséig, a betegséget végzetes csapásnak tekintették. A gyógykezelésben számára a fő szempont a hányás, a hasmenés megállapítása és a lázcsillapítás volt, amelyre a legfőbb eszközként az izzasztást javasolta. Gyógyszeres beavatkozást szájon és végbélen át is kipróbált, főként ópiumot. Megszívlelendő, hogy a beteg környezetének fertőtlenítésére utasított, amikor azt tanácsolta: „*Ahol choleras van a házban, chlor gőz kell a falakat újra meszelni, a pádimentumot ecet vagy clor-meszes vízzel többször megmosni*” [17].

A magát két ízben is kolerasnak tartó Bolyai Farkas elsősorban önmagán kísérletezett, főként a hasmenés megállításával, a folyadékhiány pótlásával, láz- és fájdalomcsillapítással. Saját tapasztalatai alapján írta le a javasolt kezelést: „*Fő curája: az izzasztás. Mindjárt befedett kádba (csak a feje legyen künn); a feredő legyen szénamurvás, s búzakorpás, lágyító füvekkel, 30 R², s több is, 10–20 minutumig. Jobb volna gőzferedő, 45 gradusig. Onnan ki kell venni, megtörölni s meleg ágyba tenni: testit, különösen karjait, lábait száraz flannellel súrolni sokáig, megszűnés nélkül, ... meleg ólom ecettel is kenni míg a pulsus jobb, érzik, és izzadás támad. Ha nem jön meg az izzadás, reptálni kell a feredőt. Mihelyt izzadás lesz, a hányás s a hasmenés megáll, s rendszerint csendes álmot következik. Meleg ágyban félóránként a környülállások szerint Salep decoctumot³ 4 unciát, 1/2 uncia aqua mentha crispával 10 csepp Tinct. Thebaica⁴ – egy evőkanálnyit, s közben hársvirág és méhfü vagy bodzateát adni, spiritus Mindererit⁵ csepegtetve belé*” [17].

A járvány terjedése, az orosz sereg mozgása

Az Iván Paszkievics (Paskiewicz, Паскевич), Lengyelország gubernátora, varsói nagyherceg vezette kétszáz-ezres orosz hadsereg Galícia (Gácsország) felől 1849. június 28-án betör először Árvába, majd előzőnli Felső-Magyarországot. 24-én Paszkievics már Kassán ebédel. Ugyanekkor Erdélybe is betörnek a kozákok Havasalföld és Bukovina felől, a Kárpátok hegyszorosain keresztül.

Alig lépte át határainkat az orosz sereg, nyomban melléje szegődött a *tífusz*. Aztán jött a *vérhas*, majd a *kolera*. Ez utóbbi június 24-én kassai táborozásuk alkalmával lépett fel először. Amerre a sereg csak elvonult, az országutak mentén, az árokpartokon hosszúkas földhányásokat lehetett látni. Mind megannyi sírdomb, nyugvóhelye az elpusztult orosz katonáknak. Rendszerint éjszaka temetkeztek: csöndben, dísz nélkül. Még keresztet sem

² Réaumur-skála: hőmérsékletskála, amelyen a víz fagyáspontja 0 érték, forráspontja pedig 80 érték (R-fok).

³ Kosborgyökérfőzet, szalepfőzet.

⁴ Alkoholos kivonat morfiumos oldata.

⁵ Ammónium-acetát-oldat.

szúrtak a hant fejéhez. Súlyos gondok voltak az orosz sereg hadtápellátásával is.

„Noha Paskievics azon igyekezett, hogy élelmezés dolgában ne függjön a korrupt osztrák szállító rendszertől s magával hozza seregei élelmét: az orosz seregekben gyakori volt az éhínség, s az éhségtől gyötrött kozákok, a kiket rabolniok és zsarolniok vasfegyelem tiltott, rávetették magukat a veteményes földekre, s azon nyersen ették bajastúl a dinnyét, a krumplit meg az uborkát. Néhol, ahol táborba szálltak, élelmi sarcot róttak a lakosságra, s ilyenkor készen állott az óriási kondér, melybe válogatás nélkül ujjongva kevertek és öntöttek egybe mindent, amit kaptak: befőttet, salátát, kávé, szalonnát, kolbászt, paprikát, cukrot, fagygyút, húst, tésztát és kenyeret. Már bennük lappangott a kolera, mikor idejöttek, s erre a táplálkozásra hamar kitört az táborukban. Nem egy hősi halálra készülő vitéz hullott el dicstelenül ebben az utálatos betegségben, s nemcsak az orosz sereg, hanem a magyar felvidék is megtizedelődött bele. Ez volt az ő Világosuk” [18].

A járvány július 3-án érte el tetőpontját. Egy nap alatt több mint ezer életet oltott ki. Innentől kezdődőleg csökkent ugyan az ereje, hanem azért, szórványosan bár, július végéig folyvást pusztított. Rövid három hét alatt csupán az orosz hadseregből 14 000 ember esett az irtóztató ragály martalékául. Maga az orosz hivatalos jelentés körülbelül szintén ennyire teszi az áldozatok számát.

„A kolera – így szól a jelentés, – a hadseregben június 24-ikén tört ki s roppant erővel kezdett terjedni csapataink közt. S az esőzés következtében, mely mindjárt az első menet után Kassa mögött beállott, oly mérvet öltött a járvány, hogy gyakran a sorokban álló emberek közül is szedte áldozatát; ezek aztán vagy rögtön meghaltak, vagy igen rövid szenvedés után. Ily módon minden egyes hadtestben még a menet közben is 60–100 ember esett össze, kiknek holttesteit az utánok jövő csapatoknak kellett eltakarítani. A társzerek mind betegekkel voltak teli; ezenfelől nagyszámú járművet voltunk kénytelenek kiparancsolni, mert a hadtest nem száz, hanem ezer számra czipelte magával a betegeket és a haldoklókat. Miskolczon és Kassán csaknem valamennyi középület kórházzá alakult. Az ápoláshoz megkívántató tárgyakat, eszközöket harácsolás útján teremtettük elő. A központi ápolóhelyek mellett minden ezred külön ideiglenes tábori kórházat is állított fel. A betegek lehető gyors segélyben részesültek, folyvást külön parancsnokságok változtak az összes kórházakban, hogy a kolerások felvételénél segédkezzenek. Az éjjel-nappali szolgálat következtében kimerült katonasorvosok mellé több belföldi orvos és gyógyszerész rendeltetett ki. A járvány pusztítása legnagyobb volt: június 29-ike és július 5-ike között. Ezen öt nap alatt több, mint kétezer ember halt meg, ezer beteg pedig Kassára szállítottott. S midőn Miskolczról tovább nyomultunk, kétezernél több kolerabeteg maradt a városban. A Kassáról Debreczen felé nyomuló IV-ik hadtestnek szintén ötezer betege volt. Július 5-ike után valamivel csökkent ugyan a járvány, de csak július derekán kezdett szűnni. 1849. június 25-ikétől július 13-ikáig, tehát tizennyolcz nap alatt a

három orosz hadtest csapatállományából nem kevesebb, mint 14 472 ember esett csupán a kolera martalékául” [19].

Más források szerint már június 13-án kitört a járvány Miskolcon. „Az orosz sereg rémitő kolerát hozott magával. Az oroszok haltak, naponkint százan felül is. Annyira, hogy kevés napok lefolyása alatt estek áldozatni s a halál öldöklő angyala nem kímélte a lakosokat sem, kik közül az orosz sereg bejövetele előtt is számosan haltak el. Városunk egy irtóztató kórtanya s nagyszerű temető hely lőn, hol a halál legrémitőbb alakban dühöngött. A magánházakon kívül a tanodák, iparosok áruszínei betegekkel teltek meg. Légünk meg vala vesztegetve. Az élelmiszerek ára magasra szökkent, a magyar bankjegy forgalma utolsó vonaglásban volt. Június 15-ig már egy pár ezer orosz katonát elvitt a kolera. Leginkább a görögök tetemvári s a reformátusoknak ugyancsak ott levő sirkertjébe, a mindszeri temetőbe, a kavicsos domb mellé és a szántóföldekre takarítottak el. Ily rémitő halandóságukra sokat tehetett az élelem rosszasága, a tisztatlanság és az égaljváltoztatás. A nyáron uborkát, tököt szőlőtiben ették. A szőlőt ételükben főzték. Legborzasztóbban június 29. és július 5-ike között dühöngött e csúnya nyavalya, melyben 5 napi időtartam alatt 2000 ember pusztult el” [20].

A „muszkavezetők”

„Igy törtek be az oroszok minden hadüzenet nélkül, a népjog lábball tiprásával egyszerre öt felől hazánkba. S amint magyar földre léptek, már ott állott mellettök: az osztrák császári kalauz, a muszkavezető”. ... Kik voltak ezek? Szégyen elmondani. Magyarok. Legtöbbnyire mágnás, nagyrúr, a ki a bécsi udvar sorvasztó légkörében mozgott, s aki előtt becsesebb volt egy-egy cifra rendjel, egy-egy üres méltóság, a saját vérező szegény hazájánál” [21].

Mi volt e muszkavezetők feladata? „Az orosz sereg és a magyar hatóságok közt a tolmács és a közvetítő szerepe; az élelmezés, s a szállásolás dolgában közreműködni; a magyar hirdetésményeket elpusztítani s helyettök a császári kormány hirdetésményeit tenni közzé; a magyar ügy szolgálatában álló egyéneket fölkatatni, elfogni, s vagyonuk elkobzása felől intézkedni; a hatóságok tanácsuléseiből a magyar nyelvet kiküszöbölni, a népet a császár iránti hódolatra bírni, stb.” [21].

Egy ilyen muszkavezető volt a Jókai Mór által A kőszívű ember fiai című regényében megírt Rideghváry Bence is. Tallérossy Zebulon, a tót származású felvidéki földbirtokost arra akarja kényszeríteni, hogy segítsen az orosz csapatokat átvezetni a Kárpátokon. Rideghváry nem értette a vidék nyelvét, így Zebulonra hárult a legfőbb misszió: elmagyarázni a népnek, hogy ne tekintsék ellenségnek az ellenséget. Ehhez Zebulonnak nem fűlött

⁶ Az oroszok érdekeit hazájukkal szemben képviselő magyar vezetők hagyománya gr. Zichy Ferencsel [21] kezdődött, de mind a mai napig sok magyar politikus megkapta már ezt a jelzót.

a foga. Elsőzni azonban nem tudott, mert Rideghváryval egy szobában kellett hálnia, és napközben is szorosan fogta. Valamit tennie kellett.

„Tökéletességre jutott aztán Zebulonnak terve akkor, mielőtt az orosz hadseregben oly mértékben kiütött a kolera, hogy vesztett ütközetnek is sok lett volna a pusztulás. Kétezerszáznyolc halottjuk volt, mielőtt egy ütközetük lett volna, s minden megpihenésük helyét egy új temető, meg egy ezer emberre való új kórház jelölte. Ez az egy árnyéka volt Rideghváry ragyogó pályájának.

A kolerától félt. És benne kellett járnia. És aztán nem volt felőle bizonyos, hogy vajon a Szent Vladimir-rend megőrjí-e az embert ettől a bajtól.

Annálfogva mindenféle praeservatívát hordott magával. Kámfort viselt zacskóban a mellén, sált kötött övül a derekára; a csizmájába kénvirágot hintett; a szobáját klórmésszel ragálytalanította; veres bort ivott este, arakot reggel, s fenyőmagot rágicsált napközben. És megtiltotta mindenkinnek, hogy neki arról referáljanak, hányan haltak meg ma kolerában. Harangozni nem volt szabad halottra, sem fényes nappal temetkezni olyan városban, ahol ő meg szállt.

Ezt a gyöngéjét tehát ismerte a főúrnak Zebulon. Azon majális utáni estén elment Zebulon a gyógyszerterárhoz, és kért magának tartarus emeticus⁷ [22].

„Éjjel aztán, mikor Rideghváry úrral egy szobában aludt, bevett belőle két adagot... Minden embernek megvan a maga saját vitézsége. Zebulontól ez heroizmus volt! Ilyen veszedelmes időben mesterséges kolerát csinálni magának. Terve tökéletesen sikerült.

A katasztrófa, mely a kettős adag tartarus emeticusra következett, felriasztá mély álmából Rideghváry urat. Kigugrott az ágyából a szoba közepére. Itt kolera van! Kifutott a folyosóra.

Ott hagyta minden ruháját, ami le volt vetve, s más öltözetet kért; ami irata, mállhája abban a szobában volt, megfüstöltette. S azzal befogatott, s sötét éjjel elmenekült abból a városból; meg sem állt a szomszéd falúig ijedtében. Úgy megrettent Zebulon veszedelmétől [22].

A későbbi járványok és az állami szintű védekezés

A járványhullámok sorában a mérföldkő az 1874-es volt. Ez még magas mortalitással járó „középkori jellegű” epidémia volt, 188 ezer halottal. Ezután az állam nagyobb erőfeszítéseket fejtett ki a betegség terjedésének megakadályozására. Speciális szabályokat dolgoztak ki járványveszély esetére a szekérforgalomra, a hajózásra és a vasúti forgalomra. Az áruszállítást korlátozták a közutakon. Felfigyeltek a folyók menti gyors terjedésre, mert a parti településeken ivóvízként fogyasztották a folyók vizét. (A fertőzést az uszályok és bárkák, a Felső-

⁷ Hánytató borkő (kálium-antimonil-tartarát, kalium stibio-tartaricum).

Tisza vidékén és Erdélyben a tutajosok közvetítették. Ezek ürülékes vödreiket a vízbe ürítették.)

A fertőzött hajók 10–14 napos karanténba kerültek. A vasúton poggyászvizsgálatot, valamint az utasok és áruk fertőtlenítését vezették be. Az illemhelyeket és vasúti kocsikat gyakrabban takarították. Különösen veszélyeztetettek voltak a vasútépítő munkások. A legnagyobb volumenű járvány a Máramaros-sziget–Kőrösmező vonal építését kísérte (1893-ban). Idővel a tiszta ivóvízhez jutásért a magyar állam is fellépett, 1892-től az ártézi kúttal nem rendelkező falvak államkölcsönt vehettek fel mélyfúrású kutak létesítésére [23].

A kolera később már csak sporadikusan fordult elő. A világháború első éveiben, 1914–1915-ben 162 halálos áldozatot szedett, főleg a katonák között [7]. A minden addiginál borzalmasabb új világjárvány, az amerikai katonákkal Európába érkezett influenza – a „spanyolnátha” (1918) – azonban új fejezetet nyitott a járványok történetében. Napjainkban a globális klímaváltozás egyik lehetséges következménye a kolera újbóli megjelenése.

Irodalom

- [1] Varga C. Definition of the subject – What is historical health? In: Ember I, Molnár FT, Varga Cs. (eds.) Historical health. [A tárgy definíciója – Mi a történelmi egészség? In: Ember I, Molnár FT, Varga Cs. (szerk.) Történelmi egészség. Dialóg Campus, Budapest–Pécs, 2010; pp 30–33. [Hungarian]
- [2] Pataki J. The 100th anniversary of Transylvanian cholera. [Az erdélyi kolera 100 éves évfordulója.] Orv Szle. 1931; 12: 404–407. [Hungarian]
- [3] Varga Cs. Epidemics of historical importance in Hungary I. 1831 – the literary reflection of the cholera rebellion in Upper Hungary. [Történelmi jelentőségű járványok Magyarországon I. 1831 – a felvidéki kolerázadás szépirodalmi visszhangja.] Orv Hetil. 2023; 164: 636–640. [Hungarian]
- [4] Fazekas C. „A celestial sword in the face of death” – Cholera epidemic and the War of Independence in 1848–49. [„Égi pallos a döghalál képében” – Kolerajárvány és szabadságharc 1848–49-ben.] Available from: https://mindennapoktortene.blog.hu/2020/03/25/kolerajarvany_magyarorszagon_1848 [accessed: May 25, 2023]. [Hungarian]
- [5] Kiss L. Pestilence and cholera. [Dögvész és epekörság.] Valóság 2004; 47: 19–30. [Hungarian]
- [6] Fazekas C. Cholera epidemic in Hungary. [Kolerajárvány Magyarországon.] História 1994; 8: 15–17. [Hungarian]
- [7] Fónagy Z. „The conscience of the century” – Cholera epidemics in the 19th century. Part I. [„A század lelkiismerete” – Kolerajárványok a 19. században I. rész.] Available from: <https://litera.hu/irodalom/publicisztika/fonagy-zoltan-a-szazad-lelkiismerete-kolerajarvanyok-a-19-szazadban-1-resz.html> [accessed: May 25, 2023]. [Hungarian]
- [8] Máday L. The 1848–49 war of independence and cholera. [Az 1848–49-es szabadságharc és a kolera.] Egészségtudomány 1992; 36: 97–109. [Hungarian]
- [9] Sárosi P. Epidemic during the 1848–49 Revolution and War of Independence. [Járvány az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején.] Available from: https://pendulum.444.hu/2020/03/15/jarvany_az_1848-49-es_forradalom_es_szabadsagharc_idejen [accessed: May 25, 2023]. [Hungarian]
- [10] Gál E. The cholera epidemics in Kolozsvár in the light of the press. [A kolozsvári kolerajárványok a sajtó tükrében.] Available from: <https://erdelyikronika.net/2018/05/27/a-kolozsvari>

- kolerajárványok-a-sajto-tukreben/ [accessed: May 25, 2023]. [Hungarian]
- [11] Spielmann J, Szabó G. Supplements to the history of the first domestic cholera epidemic in 1831. [Adalékok az 1831-es első hazai kolerajárvány történetéhez.] *Revista Medicala* 1981; 1: 86–89. [Hungarian]
- [12] Fazakas L, Ferenczi S, Fodor J, et al. Pattern and catch up. Comparison of the development history of Kolozsvár and Marosvásárhely during the mayorships of Géza Szvacsina and György Bernády. [Minta és felzárkózás. Kolozsvár és Marosvásárhely fejlődéstörténetének összehasonlítása Szvacsina Géza és Bernády György polgármestersége idején.] *Iskola Alapítvány Kiadó – Lector Kiadó, Kolozsvár–Marosvásárhely*, 2021. [Hungarian]
- [13] Pál-Antal S. Public health and social care in the 18–19. century in Marosvásárhely. [Közegészségügy és szociális gondoskodás a 18–19. századi Marosvásárhelyen.] *Népújtság* 2010. május 8., június 12. [Hungarian]
- [14] Pál-Antal S. History of Marosvásárhely's water supply. [Marosvásárhely vízellátás-története.] *Mentor Könyvek Kiadó, Marosvásárhely*, 2018. [Hungarian]
- [15] Benkő S. Bolyai letters. [Bolyai-levelek.] *Kriterion Kiadó, Bukarest*, 1975. [Hungarian]
- [16] Benkő S. Ten letters from Farkas Bolyai. [Bolyai Farkas tíz levele.] *Igaz Szó* 1975; 3: 267. [Hungarian]
- [17] Bolyai F. Notes on the symptoms and the cure of cholera (manuscript). [Feljegyzések a kolera tüneteiről és a kolera gyógykúrájáról (kézirat).] *Bolyai Archiva Personalis. B.A.P.X. iratcsomó*, 8 db. *Teleki Téka Dokumentációs Könyvtár, Marosvásárhely*. [Hungarian]
- [18] Jókai M, Bródy S, Rákosi V. (eds.) History of the Hungarian War of Independence in 1848–49 with pictures. [Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története képekben.] Jókai M, Bródy S, Rákosi V. (szerk.) Available from: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/SzabadsagharcTortenete-SzabadsagharcTortenete-194849-es-szabadsagharc-tortenete-2-2/ezernyolczszaznegyvennyolcz-az-184849-iki-magyar-szabadsagharc-tortenete-kepekben-4570/> [accessed: May 25, 2023]. [Hungarian]
- [19] Gracza Gy. History of the Hungarian War of Independence in 1848–49. [Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története.] Available from: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/SzabadsagharcTortenete-SzabadsagharcTortenete-1948-49-es-szabadsagharc-tortenete-2-2/gracza-gyorgy-az-1848-49-iki-magyar-szabadsagharc-tortenete-512E/> [accessed: May 25, 2023]. [Hungarian]
- [20] Milus K, Sasváriné Szász T. Cholera in Sajóvamos and its countryside in the 19th century. [Kolera Sajóvamoson és környékén a 19. században.] Available from: https://vamosilegendak.blog.hu/2020/04/21/jarvanyok_sajovamoson_es_kornyeken [accessed: May 25, 2023]. [Hungarian]
- [21] Nyáry K. The muszka-leader. [A muszkavezető.] Available from: <https://www.valaszonline.hu/2022/04/01/zichy-ferenc-muszkavezeto-tortenelem-nyary-krisztian/> [accessed: May 25, 2023]. [Hungarian]
- [22] Jókai M. Sons of the cold-hearted man. [A kőszívű ember fiai.] *Első közlés*, 1869. [Hungarian]
- [23] Frisnyák Z. The interrelation of the geographical spread of cholera and traffic (1872–1914). [A kolera térbeli terjedése és a közlekedés (1872–1914).] Available from: <https://kozlekedesimuzeum.hu/download/L6Hag8D6tMTmXQAaHuKkQAGIv1sYiQVP> [accessed: May 25, 2023]. [Hungarian]

(Varga Csaba dr.,
Pécs, Szigeti út 12., 7624
e-mail: chemsafety@freemail.hu)

Erratum

Sajnálattal közöljük, hogy a Varga Csaba: Történeti környezethigiéné: kalandozás a népegészségtan, az ökológia és a történelem határterületein című közlemény (Orvosi Hetilap 2023; 164/32: 1278–1281.) címében a „Történeti” szó helyett „Történelmi” szó szerepel, amiért a szerzőtől elnézést kérünk.

Szerkesztőség